

TÜRK BASINI ÜZERİNE İLK AKADEMİK ÇALIŞMA ARTIK TÜRKÇEDE

Bülent TELLAN*

Günümüzde ismi sadece basın tarihi kitaplarında anılan Ahmet Emin Yalman, İkinci Abdülhamit, İkinci Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet'in ilanı, Tek Parti Yönetimi, Milli Şef, Çok Partili Parlamenter Hayat, Demokrat Parti, 27 Mayıs askeri darbesi, 1961 Anayasası dönemleri gibi Osmanlı-Türk siyasi hayatının dönüm noktalarında yaşamış en önemli gazetecilerinden biridir.

Yalman'ı önemli kılan yalnızca muhabirlikten yazarlığa, başyazarlıktan gazete patronluğuna yükselen kariyeri değil, söz ettiğimiz dönemin siyasi kilit noktalarında sadece gazeteci olarak değil, kurmuş olduğu ilişkiler ve getirdiği çözüm önerileri ile projeleri olan bir aydın olarak yer almasıdır (Tezcan, 2017: 102).

Siyaseten zaman zaman birbiriyle çelişebilen farklı görüşler de savunan Yalman, gazetecilik kariyeri dışında pek çok kitaba da imza atmıştır. Burada, bu kitaplardan belki de hem kariyeri hem de yaşamı açısından en önemli olanından, 1914 yılında Columbia Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinden söz edeceğiz. Tez 104 yıl sonra, ilk kez Türkçeye çevrildi ve Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913* ismiyle yayımlandı.

Türkiye'de basın/medya/iletişim alanındaki ilk akademik çalışma olan Yalman'ın doktora tezi, aslen diplomat olan Birgen Keşoğlu tarafından Türkçeye kazandırılırken, Sakarya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. Fikretin Yavuz ve Doç. Dr. Serkan Yazıcı tarafından yayına hazırlanmış. Üç ismin de iletişim ve basın tarihi alanları dışında olmasının, çalışmanın Türkçe edisyonuna hiçbir negatif etkisi olmamış. Bunun en önemli nedeni, Ahmet Emin Yalman'ın doktora tezinin, Osmanlı'nın modernleşme hikayesini basın perspektifi üzerinden ele alan bir siyaset sosyolojisi çalışması olması.

* Gazeteci-Araştırmacı-Yazar.

Yalman'ın Yaşam Öyküsü

Yalman'ın bir asırdan önce kaleme aldığı eserin içeriğinden ve biçimsel özelliklerinden söz etmeden önce onun kişisel hikayesini hatırlamakta fayda var. Bu yaşam öyküsü bizce, aldığı eğitimi ve yazdığı tezin kariyerinde nasıl bir yerde bulunduğuna da işaret edecektir.

1888 yılında Selanik'te doğan Ahmet Emin, Selanik'teki Fevziye Mektebi'nde, bir dönem Askeri Rüştüye'de, ardından Selanik Alman Mektebi'nde eğitim görür. İngilizce ve Almanca bilen donanımlı bir genç olarak 1907'de liseden mezun olur. Yapmak istediği iş gazeteciliktir. Dönemin önemli gazetecilerinden Mihran Efendi'nin yayımladığı *Sabah* gazetesinde gazeteciliğe başlar. Meşrutiyetin ikinci kez ilanı ile birlikte *Yeni Gazete*'ye geçer. Gazetecilik mesleğini sürdürürken, diğer yandan da Hukuk Fakültesi'nde yüksek öğretime başlar. Cemiyete muhalif yayınlarda çalışmaktadır ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olur. 31 Mart ayaklanmasını ve Harekat Ordusu'nun İstanbul'a gelişini bir gazeteci olarak takip eder. 1911'de Maarif Nezareti'nin açtığı sınavı kazanır ve ABD'ye yüksek öğretim görmeye gönderilir. Columbia Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde sosyoloji, tarih ve iktisat derslerini takip eder. Aynı zamanda New York gözlemlerini *İkdam* gazetesinde yazar. Bir yandan da 1912'de açılan Pulitzer'in kurduğu Gazetecilik Okulu'nun derslerini takip eder. Yalman, Gazetecilik Okulu sayesinde kurduğu bağlantılardan hayatının sonraki bölümlerinde çokça faydalanacaktır. Hazırladığı doktora tezi, 1914 yılında Columbia Üniversitesi tarafından basılır. Ahmet Emin, yurda döndükten sonra Darülfünun'da Ziya Gökalp'in sosyoloji derslerine muallim vekili olarak atanır. Asistanlık görevini sürdürürken bir yandan da İttihatçıların yayın organı olan *Tanin* gazetesinin yazı işleri müdürü olur. Kısa süre sonra *Sabah* gazetesinde yeniden yazmaya başlayacak ve İttihatçıların savaş koşullarındaki yolsuzluklarını, aşırı Türkçü politikalarını ve Ermeni Tehcirini ağır bir dille eleştirecektir. 1917'de Mehmet Asım Us ile beraber *Vakit*'i yayımlamaya başlar. Savaşın sona ermesinden sonra İttihatçılar yurdu terk eder, Yalman ise dönemin pek çok İttihatçı karşıtı aydınının aksine, Hürriyet ve İtilaf çizgisi yerine Amerikancı bir perspektifi savunmaya başlar. Yunus Nadi, Halide Edip, Refik Halit ve Ali Kemal gibi bir grup gazeteci ile birlikte Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurar. Bir yandan Amerikan Mandası altında bir Osmanlıcılığı savunur, diğer yandan Milli Mücadeleye destek verir. Hürriyet ve İtilaf Hükümeti'ne yönelik eleştirileri yüzünden Kütahya'ya sürgüne gönderilen Ahmet Emin, İngiliz İşgal Komutanlığı tarafından da tutuklanıp Malta'ya sürülür. Buradan dönüşünde, Ankara Hükümeti'ne olan desteğini yazılarında dile getirir, ancak Cumhuriyet'in ilanı sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olacağını yazıp en sert eleştirileri

dile getiren gazetecilerden biri olur. 1923'te *Vatan* gazetesini kuran Ahmet Emin, vatandaşlığın Türklük değil, Osmanlılık üzerinden kurgulanması, idari yapılanmada adem-i merkezîyetçiliğin esas alınması ve kalkınma hedefi ile gerekli sermaye için Amerika'yla iyi ilişkiler kurulması gibi tezleri savunur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduğunda yazıları Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisini destekler. 1925'de Şeyh Sait İsyanı sonrasında tutuklanarak Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Ahmet Emin, diğer gazetecilerle birlikte Mustafa Kemal'den af talep eden mektup sonrasında beraat eder ancak gazetecilik yapmaktan men edilir. Mecburi olarak ticarete atılmak zorunda kaldığı 11 yıllık bu dönemde Ahmet Emin, pek çok Amerikan şirketinin Türkiye temsilciliğini üstlenir.

1936'da Mustafa Kemal tarafından gazeteciliğe dönme izni verilince kendisi gibi Selanik'te yetişmiş ve 1919 ile 1923 yılları arasında Columbia Üniversitesi Gazetecilik Okulu'nda eğitim görmüş olan Zekeriya Sertel ile ortak olarak *Tan'ı* yayımlamaya başlar. Ancak adı konmamış bir yasakla kimsenin dile getirmediği, Mustafa Kemal'in sağlık durumunu yazı konusu yaptığı için gazete üç aylığına kapatılınca bu ortaklık da sona erer. Ahmet Emin 1940 yılında *Vatan* gazetesini yeniden yayımlamaya başlar. Dünya Savaşı boyunca Hitler Almanya'sına karşı Amerika, İngiltere, Fransa ve Sovyetlerden oluşan Demokrasi Cephesi'nin destekçisi olan *Vatan* savaş yıllarında Türk basını içinde en çok kapatma cezasına çarptırılan gazete olmuştur. Gazete, savaş sonuna kadar toplamda 7 ay 24 gün kapatılmıştır (Koçak, 1986: 30). Savaşın ardından ABD ile Türkiye'nin yakınlaşmaya başlaması belki de en çok Yalman'ı sevindirecektir. Milli Şef yönetiminin siyasi partilerin kurulmasına izin vermesi ile birlikte *Vatan*, Demokrat Parti'nin oluşumunda rol alır. Yalman anılarında kendisini "Dörtlerin Beşincisi" olarak anacak, partinin isim babası olduğunu yazacak ve *Vatan*'ın da partinin yayın organı gibi çalıştığını anlatacaktır (Yalman, 1997, 1315). DP iktidara geldikten sonra parti ile inişli çıkışlı bir ilişkisi olan Yalman, zaman zaman Başbakan Menderes ile polemige girecek, zaman zaman onu ödünsüz destekleyecek, bu arada 1952 yılında Menderes'i kendisi gibi destekleyen Necip Fazıl Kısakürek'in yayınladığı *Büyük Doğu* dergisi tarafından hedef gösterilecek ve Malatya'da o tarihte bir lise öğrencisi olan Hüseyin Üzmez tarafından vurulup yaralanacaktır. 1956'da DP'nin basına yönelik tavrını eleştirip muhalefet saflarına geçen Yalman, 1959 yılında yazılarından ötürü tutuklanıp 15 ay hapse çarptırılacaktır. 27 Mayıs 1960'ta askerinin yönetime el koyması üzerine "Allahın Bugünü de Varmış" başlıklı bir yazı kaleme alan Yalman, 1963-68 yılları arasında Türk Basın Birliği başkanlığını yürütmüş ancak bu dönemde giderek basın hayatından uzaklaşmış, anılarını kaleme almış ve 1972 yılında yaşama gözlerini yummuştur.

Bu biraz uzun hayat hikayesini, söz ettiğimiz kitabın yazarının Türkiye'nin

modernleşme tarihi açısından da ne kadar önemli bir aktör olduğunu vurgulamak için aktardık. Kitabın Türkçe baskısında Yalman'ın yaşam öyküsünün sadece arka kapağa sığdırılmış olması, onun kim olduğunu ve önemini bilmeyen okurlar açısından da bir kayıp. Bu biraz uzun girizgahtan sonra Yalman'ın çalışmasına ve Türkçe baskısına dönebiliriz.

Modern Türkiye'nin Gelişmesinin Basın Yoluyla Ölçülmesi

Ahmet Emin Yalman'ın Columbia Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde hazırladığı doktora tezi, ilk kısmı Türkiye'nin modernleşme tarihini ele alan, ikinci kısmı ise saha araştırması ve içerik çözümlemesine dayanan iki ana bölümden oluşuyor. "Zayıflayan ve yabancı güçler arasında paylaşılacak bir varlık olarak görülen Türkiye hakkında Batı dillerinde çok şey yazıldı. Ne var ki, gelişen ve gelişmeye çalışan Türkiye ile ilgili çok az şey söylendi" cümleleri ile yola koyulan Yalman'a göre Türkiye'nin batılılaşma çabasında basın sadece bir gösterge değil aynı zamanda öncü rol oynayan bir aktördür (Yalman, 2018: XIII).

Yalman kitabının ilk bölümüne, bir basın tarihi çalışması kaleme alır gibi gazetenin öncesindeki Osmanlı haberleşme araçlarından söz ederek başlıyor. Türk ve Müslüman tebaanın matbaa ile geç tanışmasından ve Osmanlı tebaası Yahudi, Rum ve Ermenilerin aksine Türk toplumunun geç bir tarihte matbaa kurmasının nedenlerinden söz ediyor. İstanbul'daki ilk Fransızca gazeteleri, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da çıkardığı Osmanlı topraklarındaki ilk Türkçe gazeteyi, İzmir'deki gazetesinde Osmanlı tezlerini savunduğu için Rusların tepkisini çeken Blacque'ı ve Sultan İkinci Mahmut'un *Takvim-i Vekayi* gazetesini yayınlamasını anlatan Yalman, devamında Tanzimat dönemi gazeteciliğine, İngiltere'de ortaya çıkan Jön Türk basınına, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte basının yaşadığı 'Altın Çağ'a, tabii bu arada taşra gazetelerine, mizahi yayınlara, gazetelerin dağıtım ve fiyat politikalarına değin pek çok konuyu kısa ama özlü bir şekilde ele alıyor. İkinci Abdülhamit'in meşruti yönetimi rafa kaldırması ile gazetecilerin içine düştüğü durumu, yurtdışında örgütlenen muhalefeti, Sultanın basın rejimini, sansürü, bu yüzden gelişen bilim gazeteciliğini ve tabii kendisinin de tanık olduğu Meşrutiyetin ikinci defa ilanını anlatan Yalman, özellikle 1908 ile tezi yazdığı 1914 arasındaki dönemi hem bilimsel çerçevenin içinde hem de kişisel tecrübelerini aktararak zengin bir şekilde resmediyor. Gazetecilerin Meşrutiyet'in ilanı sonrasında başka işlere yöneldiklerini, yerlerine gelen yeni kadroların onlar kadar iyi eğitilmiş ve donanımlı olmadığını; gazete sahiplerinin ise ticari açıdan yaşanan sıkıntıları aşmak için reklam ve ilanları haberlere tercih etmeye başladığını, iktidarların ilanları her dönem yandaşları için ödül, muhalifler için ise ceza olarak kullandığını, haber yazma üslubunun nasıl değişime uğradığını... Tüm bunları Yalman'ın kişisel tecrübelerini aktarımı sayesinde öğrenebiliyoruz.

Yalman çalışmasında, bir yandan mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çizgisine yakın bir şekilde Türkçü bir söylem kullanırken, diğer yandan Cemiyet'in particilik, şiddet ve militarizasyon politikalarının yol açtığı sorunları da erken bir tarihte fark edip dile getiriyor.

Türk Basını ile İlgili İlk Akademik Çalışma ve İlk Anket

Türk basını ile ilgili ilk akademik çalışma olan Yalman'ın tezi, sadece tarihsel süreç ve betimleyici özelliklerden oluşmuyor elbette. Tezin içinde kısmen az yer tutmakla birlikte (Türkçe baskısında 146 sayfalık metnin 28 sayfasını oluşturuyor) belki de en önemli kısmı İstanbul'da gazete okurları ile yaptığı anket çalışması ve gazetelerin içeriklerini incelediği bölüm.

Yalman bu ikinci bölümde öncelikle 1911 ve 1913 yıllarında İstanbul'da, İzmir, Bursa ve Konya gibi büyük şehirlerde ve taşrada yayınlanan gazeteleri türlerine (günlük, mizah, çocuk, kadın, mesleki, tarım, bilimsel, vd.), dillerine ve yayın periyodlarına göre karşılaştırmalı olarak tasnif ediyor. Ayrıca 1911 ile 1913 yılları arasında Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda yayımlanan gazeteleri de bölgelerine ve dillerine göre sıralıyor.

"Türkiye'de şartlar henüz oturmadığı için olağanüstü bir olay birdenbire bu yayınların sayısını artırabiliyor ya da büyük fakat geçici bir azalmaya yol açabiliyor" diyen Yalman (2018: 120), bu istatistiki verilerin ardından gazetelerin içeriklerini inceliyor. Yalman'a göre gazetelerin içerikleri incelenirken anormallik ve belirsizlik gibi unsurlar da göz önüne alınmalı, çünkü savaşlar, iç isyanlar, çözümlenmesi gereken siyasi sorunlar ve diplomatik meseleler gibi karışıklıklar her zaman gazetelerin büyük yer ayırdığı konular. Bu nedenle çalışmada 31 Mart Vakası (Nisan 1909) ile İtalyan Savaşı (Ekim 1911) arasındaki dönemi inceleyen Yalman, Hükümet yanlısı, Bağımsız (Hükümete yakın), Bağımsız (Muhalefete yakın), İlimli Muhalif, Muhalif ve Aşırı Solcu olarak tasnif ettiği 6 gazetenin haberlerini karşılaştırmalı olarak analiz ediyor. Gazetelerde haberlerin, makalelerin, reklamların ve edebi tefrikaların ne kadar yer tuttuğunu yüzdeleri ile veren Yalman, ardından tüm bu gazete içeriklerini siyasi, ekonomik, kültürel, askeri, iç politika, dış politika, din, sağlık, gibi kategorilerdeki yüzdelerini tespit ediyor.

Yalman tezinde "tüm konular (...) Profesör Giddings'in belli görüşlere bağlığın ölçümü için kullanılan formülü ışığında değerlendirilmiştir" diyerek 1894 yılında Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olan Franklin Henry Giddings'e atıf yapıyor. Ancak ne yazık ki hangi eserinden yararlandığını söylemiyor. Bu yüzden de "kullanılan formülü" öğrenmemiz mümkün olamıyor. Kitabın Türkçe edisyonu yayına hazırlanırken Profesör Giddings'in kimliği tespit edilip, dizin bölümüne tam ismiyle eklenmiş ama bir adım daha atılıp, atıl yapılı çalışması da bulunabilse, çalışma çok daha zenginleşebilirdi.

Bu içerik analizinin ardından Yalman'ın 1913 yılında İstanbul'da yaptığı okur anketi geliyor. 16'sı kadın 120 kişi ile yapılan ankette farklı meslek ve siyasi görüşlerden okurların gazete satın alma alışkanlıkları, gazeteleri saklayıp saklamadıkları, başka yayınları takip edip etmedikleri, gazete ve diğer yayınlar için ne kadar harcama yaptıkları, okudukları gazetelerin yayın çizgisi ile hemfikir olup olmadıkları, gazetenin önce hangi bölümlerini okudukları, reklamlara ilgi gösterip göstermedikleri, gazete içeriklerinde beğendikleri ve beğenmedikleri bölümlerin hangileri olduğu gibi sorular sorulmuş ve ilginç yanıtlar alınmış.

Yalman'ın tezi, onun sadece doktor unvanına sahip olmasını sağlamamış, aynı zamanda sonraki yıllarda giderek yükselen gazetecilik kariyerinde okurun nabzını tutabilmesi için de zengin bir içerik sağlamış olsa gerek. Her ne kadar tezin orijinal adı "Modern Türkiye'nin Gelişmesinin Basın Yoluyla Ölçülmesi"¹ olsa ve Türkçe çevirisinde ölçümlendirme kısmı başlıktan çıkartılsa da, Türk basını ile ilgili hazırlanan bu ilk akademik çalışma, sosyal bilimler alanında bir akademik çalışmanın sadece betimleyici ve kuramsal değil saha çalışmasına, içeriğin ölçümlenmesine ve karşılaştırmalı bir şekilde analizine dayanması gerektiğini göstererek 104 yıl öncesinden ışık tutuyor.

Kaynakça

- Koçak, C. (Kasım 1986). "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını". *Tarih ve Toplum*. 35. 29-31.
- Tezcan, A. (2017). "Ahmet Emin Yalman". K. Alemdar (der.) *Türkiye'de Kitle İletişimi Dün-Bugün-Yarın*. (102-116). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. (Cilt 2). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Yayıncılık.
- _____ (2018). *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*. (B. Keşoğlu, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

¹The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press.